

Կ Ա Ն Ո Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն Ք

ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵԱՌՆ

ՅՈՎՍԵՓԱՅ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՐԿԱՅՆԱՐԱՉՈՒԿ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆՅ

ՎԱՍՏ

ՀՈԳԵՒՈՐ ԴԱՏԱՐԱՆԻՆ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ.

Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ վիճակիս անցքերուն եւ յիշատակարաններուն մէջ երեւելի են հանգուցեալ Յովսէփ սրբազան Արքեպիսկոպոսին 1781-ին դրած Կանոնները, որովք երկար ատեն կառավարուեր են ոչ միայն այս՝ այլ եւ բոլոր Ռուսաստանի միւս վիճակները, այսինքն մինչեւ 1856 տարին, յորում հրատարակուեցաւ այժմու Կարգադրութիւնը, որ եւ հաստատուած է Կայսերական հրամանաւ, եւ Ռուսաց Օրինաց գրքին ժԱ. հատորոյն Ա. մասին մէջ տպուած է 1857-էն ի վեր, իբրեւ կանոն կառավարութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ իմուսաստան:

Այն բարեյիշատակ Առաջնորդին Կանոնադրութեան շատ յօդուածները թէպէտ այժմ ոյժ չունին իբրեւ պարտաւորիչ օրէնք, — որովհետեւ նոր Կարգադրութիւնը անոնց հակառակ կենէ՛ ոչ առանց իրաւացի պատճառաց, — բայց յայտնի է որ նախ՝ կանոններուն գոնէ բարոյական կտորները միշտ կըօրեն, եւ երկրորդ՝ նոյն իսկ գործնական կանոնները հետաքրքրական են եւ օգտակար՝ իբրեւ տեղեկութիւն եկեղեցական եւ քաղաքական. ուստի ամենահարկաւոր կճանչնամք անոնց հրատարակումը, եւ այս տեղ կտպագրեմք:

Եւ որպէս զի բարեմիտ անձինք՝ թէ՛ եկեղեցականք եւ թէ՛ աշխարհականք՝ չղարմանան կամ չգայթակղին՝ այս կանոններուն մէջ այնպիսի կարգադրութիւններ տեսնելով որ այժմ ամենեւին չեն գործադրուիր, մանաւանդ թէ՛ այժմու կայսերահաստատ Կարգադրութեան խօսքերուն գէ՛մ կերեւան, ինչպէս որ ըսինք, արժան կհամարիմք ա-

նոնցմէ գլխաւորները ծանօթութեամբ պարզաբանել՝ առանց բնագրին խօսքերն այլափոխելու:

Այս եւս ինկատի ունիմք այս կանոնադրութիւնը հրատարակելու ժամանակ՝ թէ որովհետեւ արդէն վաղուց խօսք մը կայ նոյն իսկ այժմու Կարգադրութեան քանի մը յօդուածները առաջարկելու Կայսերական Կառավարութեան իբրեւ փոփոխելու արժանի, կարծեմք թէ սոցա վրայ տեղեկութիւն ունենալը աւելորդ չլինիր այն բանին աշխատող անձանց:

Բայց ամէն բանէ աւելի զմեզ այս հրատարակման ստիպողն այս է որ նիւթը ազգային գեղեցիկ յիշատակարան մըն է, եւ Խրիմու ու Նախիջեւանի ժողովրդոց բաւական հին եկեղեցական եւ քաղաքական կառավարութեանը ստորագրութիւն:

Նորին Ամենապատիւ Սրբառքան

Տեառն Տեղակալի Առաջնորդութեան Վիճակիս Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ Գաբրիէլի Ծայրագոյն Վարդապետի եւ Ասպետի,

ԻՀոգեւորական Կառավարութեան
Հայոց Նոր Նախիջեւանի

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ.

Ի Կառավարութեան լուան զԱռաջագրութիւն Զերոյին Ամենապատիւ Սրբութեան զգրեալն ի 10 օգոստոսի տարւոյս ընդ համարաւ 229, որով առաջագրէք Ատենիս առաքել զօրինակ Կանոնական գրուածոյն կարգե-

լոյ եւ հաստատելոյ իբարեյիշատակ Սրբազան Առաջնորդէն Յովսէփայ Արքեպիսկոպոսէ յամին 1781 վաճառարութեան Հոգեւոր Դատարանին քաղաքիս, եւ զտեղեկութիւնս ի գործոց. եւ որովհետեւ գտանի ի Դիւանի Ատենիս իսկական կանոնական գրուած ըն այն, յայն սակս Կարգաւորեցին, առեալ զպատճէն այնորիկ բոլորովին համաձայն բընագրին, եւ վաւերացուցեալ զայն օրինօք, ամենախոնարհաբար Յայտարարութեամբս այսուիկ առաջի առնել ի պարտուպատշաճ անօրէնութիւն Ձերոյն Ամենապատիւ Սրբութեան ի հետեւումն վերտառեալ Առաջագրութեան:

Անդամք Կառավարութեան

ՊՕՂՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ԽՈՃԵԱՆՑ.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՍԱՂԻՄԵԱՆՑ.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՍԱԴՈՒՆԵԱՆՑ:

Խ13 Սեպտեմբերի 1863 ամի

Թ. 455.

Ին. Նախիջեան:

Բ Ա Ն

ԱՌ ԲԱՐԵՍԷՐ ԸՆԹԵՐՅՈՂՍ.

Յայսմիկ մահկանացու կենդանութեանս, որ ինչ իրակի եւ գործի իմարդկանէ, եթէ համաձայնի կանոնաց՝ զոր դնէ արդարութիւն, արդիւնաւորի եւ պսակի. իսկ եթէ խոտորի, պարտաւորի եւ տուօի: Զի արդարութիւնն՝ որպէս շրջափայտաց դիտակն՝ զշաւիղս իւրաքանչիւրց նկատէ, եւ ըստ իւրաքանչիւր կացութեան յօրինէ զկանոնս: Ուստի որպէս հարկաւոր է նաւապետին ի խոր գիշերի դիտել զբեւեռն հիւսիսային — որ կոչի աստղ նաւորդաց — առ իյուղեղել զընթացս նաւուն ինաւահանգիստն, այսպէս եւ իւրաքանչիւր անձին պարտ է դիտել յայս լուսատու աստղս՝ զի ուղղեսցէ զընթացս իւր ի մէջ մրկակից մոլութեանց կենցաղոյս ծովու ի նաւահանգիստն վերին: Եւ որպէս որ յօրինէ զաղիւսակս՝ պարտի կրել ի ձեռին զքանոն, այսպէս եւ որ բաղձայ յօրինել զսահման եւ զկարգ

ինչ, հարկ է նմա զքանոն Ֆշմարտութեան աստուածային գրոց եւ եկեղեցական կանոնաց ունել ի ձեռին մտաց, յորս բացափայլի արդարութիւնն. զի սա յամենայն գործս բարիս ուղղէ զմեզ իրաւամբ իւրով: Վասն որոյ առականօսն իսկզբան բանից իւրոց հարկէ զմեզ իմիտ առնուլ զարդարութիւն Ֆշմարիտ, զի ուղղեսցուք զիրաւունս:

Որ որ ո՛չ երթիցէ յայսմիկ տուրնջեան՝ գայթակղի, զի զլոյս օրինաց եւ արդարութեան ո՛չ տեսանէ (Յոհան. ԺԱ, 10). որ ըստ Արիստոտէլի՝ սքանչելի է քան զարուեսեակ եւ զգիշերավար: Եւ Աստուած իսկզբանէ եղ զգիտութիւն իբնութեանս մարդկան՝ առ ի մանաչել զբարին եւ զչարն, եւ ընտրել զիրաւունս իւրաքանչիւր ուրուք: Բայց պատրանօք նախահօրն՝ որովհետեւ կորուսաք զսկզբնական արդարութիւնն, որով միագնեցաւ իմացականութիւնս մեր, եւ լոյս բանականին շիջեալ գտաւ, եւ ոչ կարաց ընտրութիւն առնել իմէջ բարւոյն եւ չարին, եւ զչարն իբրեւ զբարի բազմիցս ընկալաւ, ամեհի բնութեանս մերոյ հարկաւորեցաւ լինել օրէնք եւ սպառնալիք՝ առ ի կակղացուցանել զսիրտս մեր՝ դառնալ առ սկզբնալոյսն: «Զի օրէնք Տեառն ամբիօք են, եւ դարձուցանեն զսիրտս», (Սաղմոս ԺԸ, 8):

Յրէնքն ոչ այլ ինչ են՝ եթէ ոչ կանոն, չափ, եւ սահման առնելեաց: Եւ բաժանին ի հինգ. Աստուածային, բնական, մարգարէական, աւետարանական եւ մարդկային: Աստուածային օրէնքն բացայայտեցաւ մեզ յԱստուծոյ: Նախապետաբար կարգաւորէ զմարդիկ առ Աստուած, եւ վախճան օրինացն Աստուծոյ է երանութիւն յաւիտենական:

Բնական օրէնքն է ըմբռնումն մարդոյ բնաւորեալ, որով կառավարի մարդ առ ի պատշաճաբար առնել զյատուկ գործառնութիւնս: Կամ եթէ բնական օրէնքն է ծանօթութիւն առնելեացն եւ ոչ առնելեացն՝ տպաւորեալ իմիտս յԱրարչէն բնութեան՝ համաձայն մտաց նորին: Զի այն ասի բնական օրէնք՝ որ համաձայնի յաւիտենական օրինաց որ իմիտս Աստուծոյ. զի է ճառագայթ ինչ ինմանէ ծագեցեալ առ մեզ: Ուստի ասէ Առաքեալն. «Հեթանոսք որ զօրէնս ոչ ու-

*

նին, բնութեամբ զօրինացն գործեն, եւ ցուցանեն զգործս օրինաց՝ գրեալ ի սիրտս իւրեանց»։ (Հռոմ. Բ, 14)։ Սովիմբ լուսաւորի ամենայն մարդ՝ որ գալոց է յաշխարհ։ Զի այս է բանն ընդաբոյս, զոր եթէ հեզուծեամբ ընդունեցիմբ, կարող է կեցուցանել զհոգիս մեր՝ ըստ բանին Յակոբայ առաքելոյն։ Զի զսոյն բարեպէս ի գործածեալ ենովքայ՝ հաճոյացաւ Աստուծոյ եւ փոխեցաւ. սովաւ կատարեցաւ նոյ յազգի անդ իւրում. զի սա ցուցանէ սիրել զԱստուծո՞ ի վերքան զամենայն, եւ զընկերն ըստ անձին, պատուել զծնողս եւ ո՛չ ապերախտ գտանիլ առ երախտաւորս։ Զայս բնական օրէնս Աստուծո՞ եղիմարդս, որպէս զընկ ինաւն, որպէս ճրագ յաշտանակի, եւ որպէս կշիռ իծեռին, զի մարդն իցէ զգուշաւոր իյառս իւր։

Եւ մինչ ախտացաւ մարդս մտօք՝ ցանկութեամբ աստուածանալոյ, խամբացոյց զբնական զօրութիւնս իւր. ուստի հարկ եղեւ Արարչին յօժանդակութիւն սմին՝ շնորհել զգրական օրէնքս, որով զօրացեալ վերստին՝ յառնիցէ յարդարութիւն։

Մարգարէական օրէնքն է դրական օրէնքն այն, որ իծեռն Մովսէսի զտանաբանեայ օրէնսն ետ մարդկան, եւ զայլ ինչ այլովք մարգարէիւք. որոյ վախճանն էր պատրաստել եւ ածել զմեզ ի հանդերձեալ շնորհն. զի նոքա զստուեր հանդերձելոց բարեացն ունէին, եւ ոչ զնոյն կերպարան, ըստ բանին Պօղոսի։

Աւետարական օրէնքն է այն, որ Քրիստոսիւ բացայայտեցաւ, եւ յԱւետարանի՝ յաւետարանչացն հռչակեցաւ. որոյ վախճանն է ածել զմեզ առ պարտականութիւն վասն ժառանգելոյ զանեզր բարին։ Ամենայն օրէնք, կանոնք եւ սովորութիւնք պարտին համալերպիլ այսմ առ ի վերընդունել զոյժ եւ զճշմարտութիւն, եթէ բնականն եւ եթէ մարդկայինն։

Մարդկային օրէնքն է չափ եւ սահմանադրութիւն՝ չափեալ աստուածային եւ բնական օրինօք. որոյ վախճանն է օգնութիւն մարդկան, եւ որում հարկ է լինել՝ պատշաճաւոր, արդար, կարելի ըստ բնութեան եւ սովորութեան հայրենեաց վասն հասարակաց օգտի։

Եւ ուր ոչ են օրէնք, անդ են խռովութիւնք եւ ամենայն անկարգութիւնք։ Ուստի Դեմոսթենէս փիլիսոփայն՝ զօրէնս հոգիս քաղաքաց գոլ ասէ. զի որպէս մարմինն զրկեալ ի հոգւոյ՝ մեռեալ է, այսպէս քաղաք առանց օրինաց աւերակ է։ Առ այս վախճան տեսանեմք իդարս դարս հաստատեալ զօրէնս եւ զկանոնս իմեծամեծ արանց իմաստնոց, իկայսերաց եւ իսրբազան Հայրապետաց՝ ի զգուշութիւն եւ յոյժ պահպանութիւն վերոգրեալ հնգեցուն օրինաց, որպէս առկայծեալ իմն ընդ աղօտ՝ որ որոշէ զբարին իչարէն. ամենեւին նմանեալ աչաց՝ որ առանց լուսոյ իխաւարի ճրագ խարխափէ. որպիսի է օրէնքսդրութիւնն Աստուածապսակ եւ Պգոստափառ Ամենաբարեպաշտ մեծ Կայսերուհւոյն եւ Ինքնակալուհւոյն ամենայն Ռուսաց եկատարինէ երկրորդին, որ իմերումս ժամանակի սահմանեաց օրէնս՝ որք լցեալ են բարեգութութեամբ, արդարութեամբ եւ խնամօք. որք եւ հաճոյք են Աստուծոյ եւ սիրելիք մարդկան, չափաւորեալ բանին Քրիստոսի՝ թէ «Որով դատաստանաւ դատէք՝ դատելոց էք»։ Տեսցէ Մովսէս, եւ զարմասցի։ Տեսցէ Սողոմ, եւ զիւրն Թագուսցէ։ Տեսցեն տառապեալք եւ ուրախասցին։ Տեսցեն դատաւորք եւ իշխանք, եւ պատկառեալք յարդարութենէ եւ ի գութութենէ օրէնսդրին, համակերպեցեն զինքեանս օրինացն։

Արդ մարդկային օրէնքն բաժանի յերկու. եւ կեղեցական եւ աշխարհական. եւ իւրաքանչիւրքն ոչ են առանց պատճառի եղեալք ի հեղինակացն, այլ շարժեալք ի հարկաւորագունէ պատճառէ իմիք՝ յօրինեալ են զայնս ի բարեկարգութիւն քաղաքաց եւ յօգուտ հասարակութեան. որպէս Սողոմ օրէնսդրին ի խնդրոյ հասարակութեանն Յունաց, եւ մեծամեծ կայսերք հարկեալք յիշխանութենէն իւրեանց, զօրէնս իբրեւ զպարիսպ ամուր են համարեալ վիճակաց իւրեանց։ Եւ այն ազգք որք ոչ են պարսպեալք օրինօք, տեսանեմք շփոթեալս եւ խանգարեալս՝ քաղաքօք եւ կալուածովք. որք եւ իբրեւ զծով ծփին եւ զհանգիստ ոչ գտանեն՝ ըստ բանից նսայեայ. որք ոչ զմշամիս վանել կարեն, զի իմաստութեամբ մղի պատերազմ՝ ըստ Սողոմոնի. եւ ոչ ինքեանք զինքեանս բարեկարգեալ՝ ի դատաս-

տան Տեառն անկանիցին: Իսկ հոգեւոր Առաջնորդք, իժամանակս ժամանակս ընդդէմ հոգեւոր թշնամեաց եւ ապականչաց սուրբ եկեղեցւոյ յօրինեցին զբազում քարինս պարսականս՝ առ ի հարումն ճակատուց նոցին, եւ մաքրեալ զեկեղեցին ի թունից նոցա՝ մեծապայծառ ջահիւք սահմանեցին տառս կանոնականս, գիտելով՝ թէ ոչ է բաւական հերքումն նոցին, եթէ ցանկիւ ոչ պատեսցեն զայգի. Տեառն զօրութեանց: Զի ըստ վճռոյ իմաստնոց՝ մեծ է պահպանելն քան զստանալն, ուսուցանելն քան զծնանիլն: Որովք ամրացեալք մինչեւ ցայսօր յամենայն հակառակորդաց արտաքնոց, զկեանս մեր ուղղափառութեամբ եւ աստուածապաշտութեամբ անցուցանեմք:

Արդ՝ հարկեալ մեր յայսմանէ բարեգոյն օգտակարութենէ եւ ի Հովուական պարտաւորութենէս մերմէ, զառաջակայ կանոնս ոմանս ծաղկաքաղ արարեալ ի կանոնաց նախնի Հարց սրբոց, եւ սրբոյ եկեղեցւոյ Հայաստանեաց Հովուապետաց, ընծայեցի՝ նորոյ Հոգեւոր Դատարանին մերոյ եւ նորաշէն քաղաքիս նախիջեւանայ, ըստ նախնական օրինակի մերում եւ սահմանի, մինչդեռ էաք իմերումս աշխարհի. զոր իբրեւ զճրագ ի ձեռին ունելով, գնասցեն իւրս սորին, մինչեւ տիւն լուսաւորեսցի եւ արուսեակն ծագեսցի. այսինքն՝ դպրոցն մեր զոր հանդերձեալ եմք հաստատել Տեառն օժանդակութեամբ եւ խնամօք Կայսերական մեծութեանն, որ արդարապէս գերազանցէ քան զարուսեակն եւ զարեգակն. զի զխաւարեալ միտս մարդկան լուսաւորէ:

Արդ՝ զգուշութեամբ պահեսցի սահմանս այս կանոնական իմիջի ձերում, եւ մի՛ որ խոտորեսցի յաստուածահաճոյ հրամանացս յայսցանէ. զի ըստ բանի սրբոյն Սահակայ հայրապետին մերոյ՝ սովաւ պայծառանան եկեղեցիք, բերկրին քահանայք, զուրախութիւն համբուրեն իշխանք եւ գիւղականք, եւ երանութիւն եւ բան դրուատանաց յօտարաց ընդունիցիմք: Քանզի պարտ է մեզ ըստ գրեցելումն՝ վկայութիւն բարի յարտաքնոց ունել, զի մի՛ անունն Աստուծոյ եւ վարդապետութիւնն՝ մերովս անկանոն ընթացիւք հայհոյիցի: Որպէս տեսանեմք

եւ լսեմք, որ իկողմանս արեւմտեան իյիշխանութիւնս Տաճկաց՝ զոմանս իկարգաց սրբոյ եկեղեցւոյս մերոյ ըստ բերման ժամանակին թիւրս եւ թերիս եւ զոմանս աղճատեալս յախուռն արծակմանէ ռամկին: Այլ եւ զհաս եւ զմուտ Աթոռոյն, վանիցն իւրոյ քաղաքի, Առաջնորդարանին, եւ քահանայիցն, եւ այլ ժողովքարար կարգաւորաց, ոչ բարւոք լեալ մինչեւ ցայսօր ժամանակի. որպէս եւ գտաւ սոյն աղճատեալ կարգս ի Դռիմու ելեալ ժողովուրդսըն, որ իւրաքանչիւրն նոցա թեքեալ յիւր կողմանս՝ առ բաժինս միմեանց ձեռնարծակ լինելով, իւրովքն ո՛չ շատացեալ, եւ եկամուտքն նախածեռն լեալք են յիշխանութիւն եպիսկոպոսին ի վիճակսն եւ արարեալք են արտաքոյ կանոնաց գործս. զորս զամենեսեան յատկացուցաք ի կանոնս՝ եկամուտ կարգաւորաց: Զայսօսիկ եւ նրման սոցին տեսեալ մեր, եւ հարկաւորեալ իմերոյին հարկաւորութենէ, ըստ հրամանի օրհնածին ճնողին իմոյ ի Բրիստոս հանգուցելոյ Տեառն Սիմէոն երջանիկ եւ սուրբ Կաթողիկոսին, եւ ըստ խնդրոյ բազմութեան Հասարակութեանն նախիջեւանու, կարգեցաք նոցա կանոնս հարկաւորս եւ բացայայտականս, յեօթներորդամի Առաջնորդութեան մերոյ՝ Ռուսաց երկրի ամենայն Հայոց ազգին, եւ ի ծայրագոյն նուիրակութեան Իջման Որդւոյն Աստուծոյ՝ Բարձրագահ եւ մեծի Լուսանկար Աթոռոյն սուրբ Էջմիածնի, եւ իյերկրորդ ամի վերատեսչութեան մերոյ նորաշէն քաղաքիս նախիջեւանայ. որոց աղագաւ զամս երկուս իդրունս Մեծի Կայսերուհւոյն դեգերեցաք վասն քաղաքատեղին եւ այլոց հարկաւորութեան եւ տառապանաց սոցին օգնութեանց. եւ ի Հայրապետութեան նորին Սրբոյ Աթոռոյն եւ ամենայն ազգին Հայոց՝ Տեառն Դուկասու Սրբազնակատար եւ նորապսակ Կաթողիկոսի. եւ ի թագաւորութեան Ամենաբարեպաշտ մեծի Կայսրուհւոյն ամենայն Ռուսաց եկատարինէ Ալէքսիովնին, երկրորդի բարերարի մերոյ, եւ թագաժառանգ որդւոյ նորին Ամենաբարեպաշտ մեծ իշխան Պաւել Պետրովիչին. եւ նորին զուգակից բարեպաշտ մեծ դշխոյի Մարիա Ֆէտորովնին. Աստուածապարգեւ զաւակաց նոցին, բարեպաշտ եւ ծայրագոյն իշխա-

նաց Ալեքսանդր Պավլովիչին, եւ Կոստանդին Պավլովիչին. եւ կողմնակալութեան կողմանց՝ պայծառափայլ իշխան Գրիգոր Ալեքսանդրովիչ Պօտեմկինին, յատկապէս խնամակալի մերոյ եւ այցելուի. ի 1781 ամի ծննդեանն Քրիստոսի, եւ ի մերումն ՌՄԼ Թուին. իյերկիրս Ռուսաց, ի գաւառս Ազովու ինորաշէն քաղաքս Հայոց ինտիքեւան:

Եւ բաժանեցաք զսա ի վեց մասունս, եւ ի 126 Գլուխս:

Ես իբրեւ զիմաստուն ճարտարապետ զիմն եղի, եւ այլ է որ շինէ, եւ իւրաքանչիւրք ըզգոյշ լինիցին Թէ ո՞րպէս շինեսցեն: Զի ամենայն ոք ըստ գործոց աշխատութեանն ընկալցին զիատուցումն յամենիմաստ ճարտարապետէն:

Ի գտանելն ձեր զօգուտ ինչ իսմա իպէտս օգտութեան եւ բարեկարգութեան հասարակութեան ձերում, յիշեցէք ի Քրիստոս զհոգեւոր ծնողն իմ բազմերախտ, զնորոգ լուսաւորիչն ազգի մերում եւ զյոգնաջան Հայրապետն ըզՏէր Սիմէոն սուրբ եւ երջանիկ Կաթողիկոսն երեւանցի՝ փոխեցեալն առ Քրիստոս. եւ զմարմնաւոր ծնողսն իմ զՆիոլ բէգն՝ զսպանեալն յանօրէն Լէզգեանց իտարապարտուց, եւ զպարկեշտագնաց մայրն իմ Քեթեւանն, եւ զհանգուցեալ եղբարսն իմ զՎաղաթառամ եւ զխորհրդակորոյս Մովսէս բէգն եւ զՓարսադանն. եւ ըզկենդանի եղբայրն իմ պարոն Բէթան բէգն, եւ զքորսն իմ Ռուսուդանն եւ զՄարիամն եւ զամենայն զարմս եւ զաւակս սոցին. որք եմք իյեօթներորդ գաւառէն Հայոց ինտիքեւանայ Տաշրայ եւ Լօռու, զոր այժմ Վիրք ունին. եւ յիշխանանիստ գիւղաքաղաքէն Սանահնու, եւ յազգէ մեծի սպարապետին Հայոց եւ Վրաց՝ Զաքարիա իշխանին՝ որդւոյ Սարգսի իշխանի, զորմէ պատմէ պատմիչն Կիրակոս: Որք եւ ի հնումն կոչեաք երկայնաբազուկ, իսկ այժմ կոչիմք Արդութեանց: Ընդ նոսին եւ զիս զմեղսաներկ ոգի՝ զնուաստ Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Հիմնադիր նորոյ քաղաքիս Նախիջեւանայ, այցելու եւ վերատեսուչ հիւսիսային կողմանցս ամենից, հանդերձ հոգեւոր եւ մարմնաւոր ընտանեօք եւ երախտաւորօք յիշեցէք ի Քրիստոս: Յիշեցելոցս եւ յիշողացդ առ հասարակ Տէր ողորմեսցի. Ամէն:

Ի վախճանի յառաջաբանութեանս այսորիկ, կա՛մ է ինձ զնորալուր պատմաբանական բանս ինչ յօդել իսա, իտեղեկութիւն ամենայն ուսումնասէր անձանց զկնի մեր եկելոց, յաղագս ազգիս Հայոց, Թէ ուստի՞ եւ ե՞րբ իցեն եկեալ յաշխարհս Ռուսաց, եւ ի ժամանակս որո՞ց Թագաւորաց:

Եւ զկնի այնորիկ՝ զմեծամեծ եղելութիւնսն, զորս իմերում ժամանակի արար Ամենաբարեպաշտ եւ ողորմածագունեղ մեծ Կայսրուհին Եկատարինէ երկրորդն՝ համառօտ պատմութեամբ եւ դիւրալուր բանիւք:

Նուաս Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Ռուսաց երկրի ամենայն Հայոց ազգին, եւ հիմնադիր նորաշէն քաղաքիս Նախիջեւանայ:

ՄԱՍԵ ԱՌԱՋԻՆ

Յաղագս կացուցման Եպիսկոպոսաց եւ պարտաւորութեանց նոցին:

Ա.

Սրբազնակատար Կաթողիկոսն եւ Ծայրագոյն Պատրիարքն ամենայն Հայոց՝ որ նստի իտիրակերտ եւ իլուսարօխ Արո. Մայրն մեր եւ ամենայն եկեղեցեացն մերոց՝ սուրբ Էջմիածին, ի Լուսաւորէ անտի մինչեւ ցայժմ է Գլուխ եկեղեցեացն մերոց եւ կառավարիչ նոցին, եւ հասարակապէս հրամանատոս իյամենայն բարեկարգութիւնս մանկանց նոցին. ուստի հնազանդութիւնս ունել պարտ է մեզ առ նա՝ իբրեւ անդամոց առ Գլուխն: Եւ զերախտիս լուսարօխ Մօրն մերոյ սուրբ Արո. Եջմիածնի նկարել առաջի աջաց մերոց՝ որպէս զպատկեր երկնաւոր բազանորին մերոյ Քրիստոսի, եւ մի երբեք ընդդէմ ծնողական զրոյ նորա խոտորիլ իյաջ եւ իյահեակ: Զի իսկզբան եւանելոյն ձերոյ ի Դոմոս, մինչեւ ցշինութիւն նորոգ քաղաքիս ձերոյ Նախիջեւանայ, նա միայն օգնեաց ձեզ արդեամբ եւ բանի: Եւ ես նուաստ աշխատաւոր ծառայս ձեր եւ հիմնադիր քաղաքիս, ի պատիւ նորին արկի զանձն իմ ինեքոյ ծանրութեանս այսմիկ լծոյ, եւ յամս երիս իղբութեան Կայսերական մեծութեանն եւ իշխանաց ղեզերեցայ վասն ձեր, մերային իշխանօք հոգացի զայն ամենայն որ կարելին էր հոգալն:

բ.

Սրբազան Արքեպիսկոպոսն վիճակիս այսմիկ, եղիցի ընտրմամբ նորին, ըստ նախնի օրինի մերում եւ ըստ հրամանի Ամենարարեպաշտ մեծ Կայսերահայոցն Եկատարինէ երկրորդին, որ առ Սիմեոն գերերջանիկ եւ սրբազնակատար Կարողիկոսն ամենայն Հայոց ի1768 բռնոջն Փրկչի եւ իյուսիսի 30: Իսոյն բռնոջն եւ առ արտաքին զաւառապետսն, իձեռն Զուգայեցեալ Գաշտեցի եղիազար Աղայի որդի ազնիւ Աղայ Յովհաննէսին: Եւ ի1779 եւ նոյեմբերի 4, որ առ նոր Նախիջեանցիսն: Եւ ըստ զօրութեան զանազան հրամանագրացն Կայսերական մեծութեանն Պաշտառափայլ Քենեզ Գրիգոր Ալեքսանդրովիչ Պատեմկինին վասն մեր առ Ազովու Գաւառապետսն եւ առ այլս (1):

գ.

Ընդդէմ այսմ կանոնի եւ հրամանի իղարս եւ իծամանակս մի երբեք իշխեսցեն ժողովուրդքն՝ ինքնագլուխ զոք նստուցանել եւ կամ յօտար տեղուոյէ բերել: Հոգեւոր եւ մարմնաւոր դատաւորքն դատեսցեն զընդդիմական հոգեւոր եւ մարմնաւոր իրրեւ զքրեական մեղապարտ:

դ.

Սրբազնակատար Կարողիկոսն իկացուցանելն զոք իյնաւաջնորդութիւն լայնատարած վիճակիս այսմիկ՝ եւ իծայրագոյն Նուիրակութիւն Մօրն մերոյ սրբոյ Արքունայն Էջմիածնի, բարց ընտրութեան հաւատոյն, վարուցն, զիտութեանն, կառավարութեանն եւ համեստ շարժողութեանն, մի զոք յառաջ կոչեսցէ, զի մի անկատար եւ անշրջանկատ գնացիւք յիշխանութիւնն միայն դիտեսցէ, եւ ոչ ի պատիւն սրբոյ Արքունայն եւ յօգտաւետ բարեկարգ կառավարութիւնս հասարակութեանցն. մի լինիցի Առաջնորդն այն զանձն արածօղ, եւ ոչ զհօտ Տեառն՝ զոր Տէր գնեաց. որով լինի խռովութիւն ժողովրդեանն, եւ աշխատութիւն Սրբազնակատար Կարողիկոսին (2):

(1) Թէպէտեւ իրաւունք ընտրութեան եւ առաջարկութեան Արքեպիսկոպոսի կամ Առաջնորդի վիճակիս, որպէս եւ այլոց վիճակաց Հայոց Ռուսաստանի, արդեւ չեն բարձեալ յիշխանութիւնէ վեհափառ Կաթողիկոսին ազգիս մերոյ, — եւ կարող է առաջարկել զնոսին իհաստատութիւն Կայսեր, — սակայն ըստ 666 յօդուածոյ այժմու Կարգադրութեան (1836 թի) „Վիճա. „կաւոր Առաջնորդք Եկեղեցւոյ Լուսաւորչական Հայոց նշանակին „ԻԹԱՎԱՒՈՐ ԿԱՅՍԵՐԷՆ Եկեղեցական աստիճանաւորաց այնք „դաւանութեան, եւ հաստատին եւ արձակին Կայսերական հրօ. „վարտակօք“:

(2) Յայտ իսկ է զի զպս վտանգ ինքնակամ ընտրութեան եւ կարգման անարժան Առաջնորդաց իվիճակս վիճակս արդէն հեռացուցեալ է այժմու Կարգադրութիւնն ոչ միայն բանիւք 966 յօդուածոյն, այլ եւ հաստատութեամբ Սինոդոսին որպս

ե.

Մի ոք իյնտրեալ Եպիսկոպոսաց անտի՝ լինիցի խոչ եւ ընդդէմ սրբոյ Արքունայն եւ ինմա նստող Սրբազնակատար Հայրապետին, իրան եւ իզործ, զի մի զպատիժ Կորիսայ եւ Գաղանայ ընկալցի, եւ մի գնուէրս նորին իզուր ծախիցէ իյանառակ վարս եւ իյորկոս, զի մի ընդ մատնեացըն ընկալցի դատաստան. այլ պարտի սիրել զնա բոլորով սրտիւ եւ հնազանդիլ ամենայն բարեկարգ հրամանաց նորին, եւ զպայծառութիւն սրբոյ Արքունայն միշտ հոգալ եւ զործով կատարել ըստ քանքարաշահ ծառայիցն, որ լսիցէ զբարին եւ զհաւատարիմն՝ եւ զմօտն յուրախութիւն Տեառն իւրոյ:

զ.

Եւ երբ զտցի ոք իյնաւաջնորդաց իվերոգրեալ յանցան հաւատոյ, վարուց եւ զործոց, եւ կամ իյանհնազանդութեան Սրբազնակատար Հայրապետին, իծողովրդոց ոք մի համարձակեսցին ընկենուլ զնա իպատոսոյն, եւ կամ առ մարմնաւոր դատաւորս եւ իշխանս բողոքել, զորս մերժէ կարողիկէ եկեղեցի՝ սրբոց Հարցն կանոնիւք. այլ Հոգեւոր Գատարանի մերոյ եղեալ միւս դատաւորքն՝ ինչ եւ իցէ ըստ յանցանացն նորին կարգաւորութիւն արարեալ, առաքեսցեն առ սուրբ Արքուն Էջմիածնի, առ Սրբազնակատար Կարողիկոսն, եւ որպէս նա վճռեսցէ՝ արասցեն այնպէս. զի զլիաւոր կառավարիչ հոգեւոր դատարանի մերում նա է, եւ ամենայն ինչ ըստ բարբառոյ բերանոյ նորա պարտի վճարումն առնուլ: Եւ երկու եւ պատճառք իրաւացի փոխելոյ զառաջնորդս. կամ վասն զանարժանս զործելոյ արտաքոյ օրինացն Աստուծոյ, եւ այն ճշմարիտ վկայիւք. կամ բարեկարգութեան եկեղեցւոյն ոչ հետեւելով, այլ աւերման լինելոյ պատճառ: Եւ այսոցիկ՝ երբ յանդգնի ոք հակառակեալ առնել, մեղանչէ յօրէնս Աստուծոյ (3):

է.

Հարկ է Առաջնորդացն՝ զոր ինչ միանգամ կանոնեալք են, եւ եղեալք իրանս սրբոց Հարցն յաղագս ինքեանց առ իխրատ եւ յուղղութիւն, իրանս, եւ իզործս, եւ յամենայն բարեձեւութիւնս կարգաւորութեանց, զամենայն բարեացն գտիպսն եւ զօրինակսն՝ փութալ յանձնիս իւրեանց նկարագրել. զորս սուրբն Պօղոս Տիմոթէիւն յառաջադրէ, յայտ

Էջմիածնի, որոյ պարտքն եւ իրաւունք յոյժ իմաստութեամբ սահմանեալ են իգլուխն Գայնր Կարգադրութեան:

(3) Այժմու Կարգադրութիւնն բարեւք սահմանեալ է եւ զպս ինդիք, եւ թեթեւացուցեալ զհոգս Կաթողիկոսական Եւխանութեան զանազան յօդուածովք Գ Գլխոյն, զորս կարին տեսանել ընթերցողք:

առնելով՝ քե՛ս, Պարտ է Եպիսկոպոսին անարատ լինել՝. յամենայն արատոյ՝ որ ըստ հոգւոյ եւ մարմնոյ իցեն՝ մաքուր լինել հրամայէ իբրեւ Աստուծոյ տնտեսի. զի պատուական հոգւոց մարդկան են վերակացուք, եւ ոչ նիւթականացս միայն: Եւ որպէս դէտ աննիրճ աջօքն մտաց նայել իվերայ ամենեցուն. զքիւրեալսն ուղղել, եւ գուղիղսն հաստատուն պահել յուղղութեանն: Հեզ, ցած. զխոնարհութիւն ուսուցանէ, զի անդեպ է Եպիսկոպոսին հպարտութեամբ եւ գոռոգութեամբ լինել առ հնազանդեալ ժողովուրդսն, որպէս զգործակալս բռնաւորաց: Պարկեշտ, առ ամենայն շարժումն հոգւոյ եւ մարմնոյ: Հիւրասէր, որպէս զԱրքայն: Բարեսէր, սիրել զԱստուած եւ զպատուիրանս նորա: Արդար, որպէս արդարքն առաջինք որք վկայեցան յԱստուծոյ: Սուրբ. սուրբ այն է, որ մաքուրն է յամենայն ախտից: Ժուժկալ. ժուժկալութեան սահմանն այս ինչ է, յամենայնէ յորոց օրէնքն Աստուծոյ հրաժարեցուցանեն զմեզ՝ պարտ է ժուժկալ լինել: Մի արծարասէր, զոր Պօղոս՝ մայր ամենայն չարեաց անուանէ. յայսմանէ ախտէ յառաջանայ յեկեղեցւոյ բազում խառնափնդոր կարգք, անիրաւ դատ, զրկանք, յափշտակութիւն, եւ այլն որ սոցա պատշաճի: Զի Տէրն խարազան առեալ եման խաճարէն զայսպիսիս. զորս

լիով ուսուցանէ մեզ ընդհանրական խրատն սրբոյն Ներսէսի շնորհալից Հայրապետին մերոյ:

Ը.

Ամենայն եկեղեցական իրաց հոգսն Եպիսկոպոսին է՝ ըստ Առաքելական կանոնաց, եւ նա ունի իշխանութիւն իվերայ ընչից եկեղեցւոյն՝ որպէս իվերայ պատուական հոգւոց մարդկան, եւ վարել պարտի զնոսա իբրեւ Աստուծոյ: Մի լիցի նոցա ազանել ինչ անտի, եւ կամ շռայլօրէն խեղկատակաց եւ այլոց այսպիսեաց զայն շնորհել. բայց երբ աղքատք իցեն՝ օգնել հրամայեն օրէնքն, եւ կարօտելոց միշտ խնամք ունել: Եւ երբ ինքեանք պակասութիւն ինչ ունին, լցուցանել անտի, զի մի այլոց կարօտիցին. վասն զի օրէնքն Աստուծոյ հրամայեալ են, որք սեղանոյն պարպեալ են՝ խեղանոյ անտի կերակրիլ. ըստ որում եւ ոչ զինուորն իւրովք բոշակօք զգէնս պատերազմաց բերէ: Տես իկանոնս Կղեմայ իգլուխն ԼԶ. ԼԸ, ԼԹ. եւ զայլ կանոնս սրբոց Հարց: Եւ իյննտիոքայն, զլուխ ԻԴ, ԻԶ. եւ իկանոնս ազգիս Հայոց յատուկ ժողովոց:

Նուաւտ Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Ռուսաց երկրի ամենայն Հայոց Ազգին, եւ հիմնադիր ճորաչէն քաղաքիս Նախիջեւանայ:

(Շարայարութիւնն յառաջիկայս.)

ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻ

Հ Ի Ն Ե Ի Ն Ո Ր Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

* Վեհնայի մէջ 1766-ին վճիռ մը եղեր էր չորս փախստական զինուորներու համար որ վիճակ ձգուի անոնցմէ մէկուն վրայ, եւ որոնն որ ելնէ վիճակը՝ նա հրացանով ըսպանուի: Զինուորներուն երեքը լուրթեամբ կհնազանդին վճռոյն, բայց մէկը յանձն չառնուր վիճակ հանելը. երբոր պատճառը կհարցընեն՝ պատասխան կուտայ թէ «Անոր համար՝ որ կայսրը ինքը սաստիկ արգելք դրած է որ բաղդի խաղեր չխաղացուին»: Թագաւորին ականջը կհասնի զինուորին այնպիսի սրամտութիւնը այն վտանգաւոր ժամանակին, եւ կհրամայէ որ չորսին եւս ազատութիւն տրուի:

— Պատրաստաբան մարդը այսպէս շատ անգամ իւր կեանքը կազատէ իմահուանէ, միայն թէ գիմացիներն ալ պատրաստ լինին հասկընալու:

* Երբոր Նափուէոն Պոնափարթը Փարիզու բերդակալ էր, հացին թանկութենէն ժողովուրդը՝ էրիկ մարդ կնիկ մարդ ոտք ելաւ: Նափուէոն ձին հեծած՝ սկսաւ քաղաքին մէջ քալել որ ժողովուրդը հանգարտի, եւ հացագործներուն առջեւը խռկուած բազմութիւնները ցրուին: Այն բազմութեանց մէջէն հաստ կնիկ մարդուն մէկը անգագար կկանչուըռուէր դէպի ձիաւոր զինուորականներուն թէ «Իրենց փորը կ'ուշտ է, այնպէս չէ. խեղճ ժողովուրդը քաղցած թող մեռնի, որոնն հոգն է»: Նափուէոն դարձաւ, «Մարիկ՝ ըսաւ ծիծաղելով. դէրը ո՞վ է, ես թէ դուն»: Ամէնքը ծիծաղեցան, եւ պառաւը ուրիշներէն ալ աւելի:

— Կարծեմ մեր մէջ ալ կգտնուին Նափուէոնին խօսքն ըսելու իրաւունք ունեցողներ, ինչպէս որ կան պառաւին խօսքն ըսողներ: